

Pápai Páriz Ferenc és a Pax Corporis példája

Pápai Páriz Ferenc szellemi helyét és könyveket termő műhelyét már *Dézsai Lajos* kijelölte *Apáczai Csere János*, *Misztótfalusi Kis Miklós* és *Bod Péter* társaságában. Erdély rövid aranykorától hosszas haldoklásáig terjed azon másfél száz esztendő, amelyet viharos életük átfog, ám tevékenységük már az önálló erdélyi államiság hanyatlásának idejére esik, amikor szellemi bátyiák építésével erősítették a romló falakat, anyanyelvi tornyokkal világították a sötétlő horizontot, hogy máig érvényes üzeneteket továbbítsanak a megmaradás mikénti módzatainak példázatára. Mert az erdélyi szellem őrzése Pápai Páriz idejében sem volt könnyebb, mint ma. A dési parókia, majd *II. Rákóczi György* udvari papjának nagyreményű fia kilenc éves gyermekként élte meg 1658-ban a török szultán büntető tatár-expedícióját, melyet a nagyravágyó fejedelem felelőtlen lengyelországi beavatkozása váltott ki és amelynek során a magyar etnikum többé ki nem heverhető sebeket kapott. Az életmentő menekülés akkor is mindennapos volt, viharosabb vidékről védettebb helyekre. A történelem pörgésében a centripetális erő érvényesült. Ha valaki tehetséges peregrinust a centripetális törvény kirepített, a kiszámítható pálya állomásai a nyugat-európai protestáns egyetemek voltak, ahonnét tudással megrakodva szekerезtek vissza az anyaföld örheleire, ahol csak a feladatokban nem szűkölködtek.

Pápai Páriz Ferenc tanulmányait azon kollégiumban kezdte, melyet a Nagy Fejedelem (tudniillik, *Bethlen Gábor*) alapított 1622-ben a központnak számító Gyulafehérvárott, majd miután a tatár hadak 1658-ban felperzselték, kis kolozsvári kitérővel került a nyugalmasabb Nagyenyedre, ahová 1662-ben *II. Rákóczi György* eme főiskolai szintű középiskolát áthelyezte. Diákéveiről nem feladatunk részletesen szólni, bár a helytállás axiómáit már akkor megtanulta. A fejedelmek (*II. Rákóczi*

György, *Kemény János*, *Barcsai Ákos*) gyors egymásutáni halálával nemcsak a szorongatott ország lett árva, hanem az iskolák is. Pápai Páriz 1667-ben pedig az édesapját is elveszítette, így a családi gyámolítás lehetősége is megszűnt. Az alig 18 éves ifjú családfővé lépett elő, mert mostohaanyjára aligha számíthatott. Ő istápolta két öccsét és egy húgát, természetesen a református egyház védőszárnyai alatt. *Pápai Páriz Ferenc* 1664 és 1672 között nyolc esztendőt töltött pályafutása kezdő szakaszának első részeként a Nagyenyedi Kollégiumban, ahol az ifjú diákból a diákság nevelője lett, hogy majd kiérdemelve egy fejedelmi alumniát (ösztöndíjat), esélye legyen külföldi egyetemre eljutni. Universitasról akkor sem Erdélyben, sem az anyaországban nem beszélhetünk, legföljebb csak előkészületi iskolákról, a latin nyelv kitűnő elsajátításáról, melynek segítségével zökkenésmentesen sorra látogathatta a kultúrvilág akkori híres egyetezeit.

Elsősorban az orvosdoktor pályafutásáról szólunk. A medicina iránti érdeklődésének első fennmaradt bizonyítéka egy 1665-ös jegyzet (*Tractatus de conservanda sanitate*), amely annak az *Enyedi Sámuel* enyedi tanárnak az előadásait tartalmazza, aki Hollandiában a híres Regius professzornál szerezte orvosdoktori képzettségét. Igazat kell adnunk a kitűnő biográfus és bibliográfus *Nagy Géza*nak, aki *Enyedi Sámuel* hatását és előkészítő buzgalmát véli felismerni Pápai Páriz pályaválasztásában. Oklevélszerző vándorútjára 1672 tavaszán indult el, a régi hagyományok alapján a protestáns Szászország felé. Példaképe *Szenczi Molnár Albert* volt, akitől naplóját, naplóírói módszerét és szótárkészítő buzgalmát örökölte, ám minden valószínűség szerint felismerte, hogy van már Erdélynek minden tudható foglatatát tartalmazó kiskönyve, „isteni igazságra vezérlő kalauza”, a latin nyelv rejtelseibe beavató

szótára, de még nincs „egészségre vezérlő” magyar nyelvű kalauza. És hát tapasztalhatta eleget, mily kevés a „szegény ember keze-ügyében lévő értelmes orvos”, ezért dönthetett Lipcsében a medicina mellett. Lipcse, Marburg (Árpádházi Szent Erzsébet városa) és Heidelberg után így került 1673 április végén Paracelsus és Erasmus városába, Bazel egyetemére, ahol 1674 kora őszén orvosdoktorrá avatták. Noha kecsgettő ajánlatokkal marasztalták Svájctól Schaffhausen át Debrecenig, naplója szerint 1675 december elején megérkezett Enyedre. Az 1677. esztendőben már a fejedelemszony, *Bornemissza Anna* meghívott udvari orvosa, de rövidesen visszatér a nagyenyedi alma mater kebelébe, egyelőre csak egy kollégiumi gyógyszertert berendezésére. A fejedelemszony után *Petrőczy István* bihari főurat kezelte, majd a kor egyik legnagyobb formátumú államférfiát, *Bethlen Miklóst*, akit gubacsos gyógyteával kúrált ki makacs hasmenéséből. 1680-ban iktatták be a nagyenyedi tanári karba, ahol életének legtermékenyebb negyedszázadát töltötte.

Pápai Páriz orvosi műveként az elsőbbség csak akkor illeti meg az 1690-ben, tehát 300 éve megjelent könyvét, ha a „test békéjének helyreállítása” a tét. Ugyanis az 1680-as kiadású *Pax Animae*, azaz a „lélek békéje” is orvosi munka, mivel felismerte benne a lélek bajainak befolyását a testi nyavalyákra. Az indulatoknak hippokrateszi magyarázata: „Mikor... epe-sár a vér közzé elegyedik, ottan a harag is beférkezik a lélekbe”, tehát a testi és lelki betegségek között fordított hatás is tapasztalható.

Miskolczi Ferenc löcsei tipográfus írta a Pápai-Páriz-szótárt köszöntő versében: „A’ jó Békességnek leg-első Traktáját / A’ Lelken kezdi-el kegyesség munkáját / PAX ANIMAE, mellyen elméjét’ pennáját / Folytatja, ’s ki-tész tzipmeres zászlóját”. A *Pax Animae*, azaz „a lélek békességéről és az elme gyönyörűségéről való Tracta” eredetileg *Molinarius*, azaz *Dumoulin* francia teológus író vallásbölcseleti műve. Noha hugenotta a szerző, idézettjei között békésen megfér a bibliai bölcs Salamon, a pogány sztoikus Seneca és a katolikus Szent Ágoston. Ezt költötte magyarrá Pápai Páriz a Károli-biblia nyelvi szintjén. Egyben sejtetni engedti, miért írnak *Sütő Andrásék* oly gyönyörűen magyarul. A bibliai idézeteket – mivel dőlt betűkkel szedettek – csak a szem veszi észre, a fül nem.

A *Pax Corporis* 1690-ben jelent meg, íródott „N.Enyeden, Szent Jakab Havának 24.

napján, 1687 siralmas Esztendőben”. A siralmas jelző olyan szomorú sztereotípia, melynek őszinteségét és indokoltságát többszörösen igazolta a történelem. Szellemtörténeti szempontból a *Pax Corporis* azon szépművű híd, amelynek első pillére a *Magyar Encyclopaedia*, a másik a *Magyar Athenas*, vagyis nyelvünkön az első tudományos lexikon, illetve az első irodalomtörténeti összefoglaló. Nyelvnek kifejező szépsége máig elbűvöli olvasóját. A *Pax Corporis* ihlető forrása egy elemi hiányérzet, „ezek indítottak arra, hogy rend szerint való dolgaim között e’ Könyvet írjam, tudtomra e’ matériáról való Írás a’ mi nyelvünkön nem lévén.” Szakmai előzménye viszont a bázeli tartózkodás, ahol 1674 őszén *Glaser*, *Bauhin* és *Platter* tanítványként orvosdoktorrá avatták. Hazaszeretete „mentette meg” a világhírtől, ahogy az kitűnő életrajzából kikövetkeztethető. Magyarországi elődei közül ugyanis *Balsarati Vitus János V. Pál* pápa, *Gyulai Pál Báthory István* erdélyi fejedelem és lengyel király, *Jessenius János* Rudolf császár és király, *Zsámboki János* pedig Bécs udvari orvosa lett. Mint említettük, Pápai Párizt az *Erasmus*, *Paracelsus* és *Glaser* nevével fémjelzett helvéciai egyetem marasztalta, praktizőri és professzori kilátásokkal egyaránt. Nem kétséges, hogy neve a bázeli iskola révén bekerült volna az egyetemes orvostörténetbe. Helyette 1675 végén a haldokló Erdély (Transylvani moribunda) zürzavarában kötött ki, hogy osztozzék végzetében.

Pápai Páriz Ferenc naplójából tudjuk, hogy 1672-ben Lipcse egyetemén került kapcsolatba a medicinával. Ahogy írta: „elunvta a némaságot”, beiratkozott az orvosi fakultásra és öt hónapig látogatta az előadásokat. Ekkor kezdte módszeresen vásárolni az orvosi könyveket, széljegyzetekkel ellátni azokat, bekötetni és megvetni a majdani könyvirás alapjait. *Pápai Páriz Ferenc* könyvtárát jól ismerjük. *Nagy Géza* életrajza 141 művet sorol fel, nagy részük korabeli klasszikus orvosi munka. Így mindjárt *Paul Ammann* lipcsei professzornak *Parainesis circa institutionum medicarum emendationem* (Lipcse, 1673) című műve, melyet a szerző küldött Bazelbe nagyreményű tanítványának, 1674 tavaszán. Viszonosságai rokonszenv alapján ifjú orvosunk a disszertációját a bázeliel mellett *Ammann* professzornak ajánlotta. A dán *Bartholinus* tanár négy könyvvel képviseli magát, közülük kétségtelenül a *Responsio de experimentis anatomicis* (Hafniae, 1661) című bonctani munkája a legfontosabb.

Pápai Páriz emlékérem. Borsos Miklós alkotása (Csonka Mária felvétele)

Még Bartholinust is felülmúlja *Casparus Bauhinus* öt művével, melyek közül az anatómiai és botanikai egyformán a tankönyve volt. Megtalálható Dioscorides botanikája, Hippocrates egyik könyve és aforizmagyűjteménye, Galenust viszont csak Fallopius függelékeként olvashatjuk, holott Pápai Páriz a klasszikusok közül a Pax Corporisban elsősorban Galenusra hivatkozik. A praxist főleg Platter könyvéből tanulta, akinek előadásait szerencséje volt hallgatni. Alapműnek számított az angol Willis: *Diatribae de fermentatione, de febribus* című munkája (London, 1662), és nem hiányozhatott a francia Fontanus belgyógyászati összefoglalója, a *De morbum internorum curatione...* (Lyon, 1574) sem, amelyet az erdélyi *Fogarasi Jánostól* kapott ajándékba. Akkoriban persze még a százéves szakkönyvek sem voltak elavultak (Hippocratestől Jesseniusig sorolhatók a példák).

De vajon igaz-e a Nagy Révai Lexikon azon megállapítása, miszerint a Pax Corporis „mind kompilációk v. fordítások” lennének? Ez a sommás ítélet alapvetően téves. A mű sokszor idézett előszava szerint: „Nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmeket megfogni, nem is azoknak írom: hanem a házi cselédes gazdáknak és gazdaasszonyoknak és az ügyefogyott szegényeknek, akiknek nincsen mindenkoron kezük ügyében értelmes orvos: kivált-

képp falukon, hol hamarabb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember.” Vagyis népszerűsítő művet írt, elsősorban csak anyanyelvünkön tudó nemorvosok számára. Így azután nem összeollózott, hanem jól összefogott kis orvosi könyv, *Kótay Pál* professzor szerint: „benne válik a fejedelmi kor Erdélyének színes és izes népnyelve a magyar orvosi műnyelv gyökerévé és törzsévé.”

A Pax Corporis első kiadását Pápai Páriz – naplója szerint – 1683-ban fejezte be, amikor Esztergom már felszabadult a török félhold uralma alól, Budán viszont még lengett a lófarkas lobogó. A „test békéje” itt hét könyvből áll, első a „főnek nyavalyáiról”, a második az érzékszerveké, a harmadik a tüdő és szív betegségeit tárgyalja, a negyedik a gyomor és belek bajait, az ötödik a máj, lép és vesék nyavalyáiról szól, a hatodik szülészeti és nőgyógyászati fejezetnek számít, a hetedik a lázzal járó betegségeket tárgyalja. Az első kiadás méretre kétszer akkora, mint a későbbiek.

Nyelvének eredeti szépségére és maradandó voltára már *Csapodi István* szemész tanár rámutatott. A tüneti-diagnosztikai kifejezések közül a sugorodás, olt-var, nyavalya-törés, merevedés, hasszorulás, kipárlás, orbáncz, rüh, köröm-méreg, hurut, tsuklás, geleszta, vér-pökés, valamennyi él a mai terminológiában. Úgyszintén a testrészek megnevezése: agyvelő, orra lika, szeme héja, nyelv csapja, fodor háj, térd kalácsa, vég-hurka (ma is így nevezik a székelyek), csecs-bimbója, hogy csak a legismertebbeket említsük. Az éhomra fáj, csipázik és viszketeggel terjed, szintén a Pax Corporis szótárából valók.

A Pax Corporis megjelenésére hét évet kellett várni, s a szerzőt hét kiadás élte túl. Közben elhagyta a szebeni nyomdát a *Rudus redivivum* (1684) és felszabadult Buda. Mire az első magyar nyelvű orvosi munka Kolozsvárról kikerült *Némethy Mihály* műhelyéből, elhunyt *Bornemissza Anna* fejedelemsasszony és *I. Apafi Mihály* erdélyi fejedelem. A Pax Corporis bölcsője mögött felfeketéllett Erdély korporsója, örökre eltemetett függetlenségével.

Három évszázad távlatából jó lenne csak a mű jelentőségére emlékezni, és az orvosi helytállásra, melyre Pápai Páriz mutatott máig érvényes példát, noha övétől is kapott sebeket. A Pax Corporis, a Dictionarium és a Nagyenyedi Kollégium őrzi emlékét, míg nyelvünkön lesznek emlékezők. Szelleme soha nem volt időszerűbb.

Szállási Árpád dr.